

ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ОСОБИ НА ЗДОРОВ'Я

Т. С. Ківалова, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри морського та міжнародного права
Міжнародного гуманітарного університету
ORCID ID: 0000-0001-7796-1481

Стаття присвячена аналізу доктринальних і законодавчих аспектів особистих немайнових прав фізичної особи на здоров'я в Україні з акцентом на їх правову природу, механізми здійснення (інформована згода, вибір медичних послуг), захисту (судовий і позасудовий порядок) та оцінку викликів у умовах цифровізації, воєнного стану та судової практики.

Проаналізовано ключові нормативно-правові акти, зокрема Конституцію України, Цивільний кодекс України та Основи законодавства України про охорону здоров'я, які визначають абсолютний характер цих прав, їх невід'ємність, непередаваність і необмеженість строками, а також обов'язок медичних працівників забезпечувати повну інформованість і конфіденційність.

Особливу увагу приділено доктринальним концепціям українських цивілістів і медичних правників, які еволюціонують від класичного розуміння прав на здоров'я як абсолютних і невичерпних до динамічної моделі з урахуванням цифрових трансформацій, балансу приватних і публічних інтересів та етико-правових аспектів медичного втручання.

Розглянуто механізми здійснення прав, включаючи інформовану згоду як ключовий інструмент автономії волі, право на відмову від лікування (за винятком суспільної небезпеки), профілактику та представництво для недієздатних осіб.

Підкреслено прогалини в регулюванні, такі як відсутність чітких критеріїв інформованої згоди в цифровому форматі, недостатній захист персональних медичних даних у системі eHealth, бюрократичні перешкоди в позасудовому захисті та необхідність адаптації норм до воєнних реалій. У центрі дослідження – трансформація інституту особистих немайнових прав: уніфікація процедур інформованої згоди, посилення конфіденційності в електронному середовищі, спрощення судового захисту для вразливих груп.

Розглянуто судову практику щодо відшкодування моральної шкоди за ненадання інформації про діагноз та незаконне розголошення медичної таємниці, а також необхідність гармонізації з принципами гідності, автономії та недискримінації. На основі аналізу доктрини та законодавства стаття обґрунтовує необхідність запровадження спеціалізованих судових процедур для медичних спорів, інтеграції правових і технологічних рішень для захисту даних, розвитку превентивних механізмів.

Зроблено висновок про те, що подальше вдосконалення інституту особистих немайнових прав на здоров'я є ключовим для реалізації конституційного права на охорону здоров'я, зміцнення людської гідності та адаптації правової системи до сучасних викликів, перетворюючи ризики цифровізації та воєнного стану на можливості стійкого захисту благополуччя громадян.

Ключові слова: особисті немайнові права, здоров'я, інформована згода, медична таємниця, цифровізація, судовий захист, моральна шкода, автономія пацієнта, воєнний стан.

T. S. Kivalova. Implementation and protection of personal non-property rights of an individual to health

The article is devoted to the analysis of doctrinal and legislative aspects of personal non-property rights of an individual to health in Ukraine, with emphasis on their legal nature, mechanisms of implementation (informed consent, choice of medical services), protection (judicial and extrajudicial procedures), and assessment of challenges in the context of digitalization, martial law, and judicial practice.

Key normative legal acts have been analyzed, including the Constitution of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, and the Fundamentals of Legislation of Ukraine on Health Care, which define the absolute nature of these rights, their inalienability, non-transferability, and unlimited duration, as well as the obligation of medical professionals to ensure full information and confidentiality.

Special attention is paid to the doctrinal concepts of Ukrainian civilists and medical lawyers, which evolve from the classical understanding of health rights as absolute and inexhaustible to a dynamic model taking into account digital transformations, the balance of private and public interests, and ethical-legal aspects of medical intervention.

The mechanisms for exercising rights are examined, including informed consent as a key instrument of autonomy of will, the right to refuse treatment (except in cases of public danger), prevention, and representation for incapacitated persons.

Gaps in regulation are highlighted, such as the lack of clear criteria for informed consent in digital format, insufficient protection of personal medical data in the eHealth system, bureaucratic obstacles in extrajudicial protection, and the need to adapt norms to wartime realities.

Judicial practice regarding compensation for moral damage due to failure to provide information about the diagnosis and unlawful disclosure of medical secrecy is considered, as well as the need for harmonization with the principles of dignity, autonomy, and non-discrimination.

It is concluded that further improvement of the institute of personal non-property rights to health is key to realizing the constitutional right to health care, strengthening human dignity, and adapting the legal system to modern challenges, transforming the risks of digitalization and martial law into opportunities for sustainable protection of citizens' well-being.

Key words: personal non-property rights, health, informed consent, medical secrecy, digitalization, judicial protection, moral damage, patient autonomy, martial law.

Постановка проблеми. Особисті немайнові права фізичної особи на здоров'я є фундаментальним інститутом цивільного права України, що забезпечує реалізацію конституційного права на життя, охорону здоров'я та людську гідність, а також сприяє формуванню ефективної системи медичного захисту населення. Проте, попри детальне законодавче регулювання (Конституція України, Цивільний кодекс України, Основи законодавства України про охорону здоров'я), на практиці виникають численні колізії: неузгодженість між автономією пацієнта та суспільними інтересами при примусовому лікуванні, проблеми захисту медичної таємниці в умовах цифровізації, недостатня інформованість громадян щодо механізмів здійснення прав, а також обмеження доступу до судового захисту в умовах воєнного стану.

Доктринальні підходи українських цивілістів та медичних правників пропонують різні трактування правової природи особистих немайнових прав на здоров'я – від класичного розуміння їх як абсолютних і невід'ємних (Г. А. Миронова) до динамічної моделі з урахуванням трансформацій у цифровому середовищі та балансу приватних і публічних інтересів (М. В. Менджул). Водночас бракує комплексного аналізу взаємозв'язку доктринальних концепцій із чинним законодавством, особливо в контексті розвитку електронної охорони здоров'я, захисту персональних медичних даних та судової практики щодо відшкодування моральної шкоди.

Таким чином, актуальною є проблема теоретичного осмислення правової природи, механізмів здійснення та захисту особистих немайнових прав на здоров'я крізь призму сучасної доктрини та законодавства України з метою виявлення прогалин і розробки пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання.

Метою даної роботи є аналіз доктринальних і законодавчих аспектів особистих немайнових прав фізичної особи на здоров'я в Україні з акцентом на їх правову природу, механізми здійснення (інформована згода, вибір медичних послуг), захисту (судовий і позасудовий порядок), а також визначення ключових теоретичних конструкцій і нормативних положень, що регулюють цей інститут, та оцінка викликів і перспектив їх розвитку в умовах цифровізації, воєнного стану та судової практики.

Стан опрацювання проблематики. Питання правової природи, здійснення та захисту особистих немайнових прав на здоров'я досліджувалися такими українськими вченими, як Г. А. Миронова, М. В. Менджул, Л. В. Федюк, О. І. Харитонova, Н. Р. Кобилецька та ін. У науковому дискурсі висвітлюються аспекти абсолютного характеру права на здоров'я, ролі інформованої згоди як юридичного факту, колізійних норм щодо медичної таємниці, механізмів відшкодування шкоди здоров'ю, а також еволюції інституту особистих немайнових прав від традиційної до цифрової моделі в умовах трансформації медичного законодавства та захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу. Особисті немайнові права фізичної особи на здоров'я є фундаментальною складовою цивільного права України. Вони охоплюють право на фізичне, психічне та соціальне благополуччя, гарантоване Конституцією України, Цивільним кодексом України та Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Ці права забезпечують природне існування та соціальне буття фізичної особи [1].

Право на здоров'я включає право на життя і здоров'я, тобто захист від дій, що загрожують життю чи здоров'ю. Воно також охоплює право на медичну допомогу, що передбачає вільний вибір лікаря, закладу, методів лікування. Важливою складовою є право на інформацію про стан здоров'я, яке зобов'язує медичних працівників надавати повну та доступну інформацію. Крім того, право на таємницю про стан здоров'я гарантує захист медичної конфіденційності [2]. Ці права є невід'ємними, непередаваними та не обмежуються строками.

Сучасне розуміння природних прав визначає їх як набір повноважень, притаманних людині від народження, незалежних від соціальних обставин чи закріплення в позитивному праві. Такі права впливають із божественного природного порядку, де людина займає особливе місце. Їх фундаментальність забезпечується визнанням міжнародною спільнотою та фіксацією в міжнародно-правових актах. Конституційними стають права, відображені в основному законі держави, що має найвищу юридичну силу в межах своєї юрисдикції.

Абсолютність права означає, що його реалізації суб'єктом корелює обов'язок усіх інших учасників правовідносин утримуватися від будь-яких дій чи бездіяльності, здатних порушити це право. У сучасній інтерпретації абсолютність також включає особливий порядок обмеження. Згідно з підручником «Теорія держави і права», права людини класифікуються за можливістю легітимного обмеження так: 1) абсолютні права, які не підлягають жодним обмеженням; 2) відносні права, що можуть обмежуватися законом за умов необхідності в демократичному суспільстві та з метою захисту державної безпеки, громадського порядку тощо [3, с. 302-304].

Поняття «обмеження прав людини» має ключове значення для цього дослідження. М. В. Савчин трактує його як втручання публічної влади в сферу приватної автономії особи виключно на підставі закону, спрямоване на баланс приватних і публічних інтересів для захисту національної безпеки, громадського порядку, життя та здоров'я інших осіб, авторитету правосуддя [4, с. 291]. Інші дослідники визначають обмеження як законодавче звуження змісту чи обсягу прав і свобод, що обмежує можливості людини володіти, користуватися та розпоряджатися соціальними цінностями, свободою дій і поведінки, з метою забезпечення суверенітету, територіальної цілісності, громадського порядку, економічної та інформаційної безпеки, охорони

здоров'я, суспільної моралі й захисту прав інших осіб, що відображає державні стандарти рівня життя [5, с. 5]. Узагальнюючи, обмеження – це правомірне, цілеспрямоване зменшення (кількісне чи якісне) можливих моделей поведінки (правомочностей) особи в процесі реалізації права з боку інших суб'єктів [6, с. 3].

Щодо ієрархії обмежень одного й того ж права в різних галузях права, Р. О. Стефанчук зазначає: обмеження залежить від рівня нормативного акта, що встановлює право. Якщо особисте немайнове право закріплено в Конституції України, обмежити його можна лише на конституційному рівні (ст. 64), а не в Цивільному кодексі чи інших законах. Навіть при дублюванні в підзаконних актах таке обмеження можливе виключно Конституцією [7, с. 119-120].

Отже, принцип абсолютної дії конституційних норм передбачає, що винятки щодо обмеження чи звуження прав можливі лише в межах, чітко визначених Основним Законом.

Як зазначають українські науковці, особисті немайнові права на здоров'я забезпечують не лише природне існування фізичної особи, а й її інтеграцію в суспільні відносини, з акцентом на етико-правові аспекти медичного втручання, включаючи абсолютний характер права на згоду та відмову від лікування [8, с. 57].

Здійснення прав на здоров'я відбувається шляхом активних дій особи або її представників. Перед медичним втручанням пацієнт дає інформовану згоду на основі повної інформації [9]. Для неповнолітніх згода надається батьками або опікунами. Пацієнт має право обирати заклад, лікаря та відмовлятися від лікування, крім випадків, передбачених законом, наприклад, при інфекційних захворюваннях. Особа може займатися профілактикою, відмовлятися від шкідливих звичок та вимагати компенсації шкоди здоров'ю [2]. Діти та недієздатні особи здійснюють права через законних представників.

У науковій літературі підкреслюється, що здійснення цих прав вимагає балансу між автономією пацієнта та суспільними інтересами, особливо в контексті цифровізації медичних даних та трансформацій сутнісних ознак немайнових благ [10, с. 216]. М. В. Менджул підкреслює, що: «Особливою ознакою особистих немайнових прав є їх невичерпність. Правова природа особи-стих немайнових прав, їх нееконотичний зміст зумовлює неможливість їх вичерпання, і навіть гло-балізаційні процеси, цифровізації, посилена потреба у цифровій безпеці та трансформація способів захисту особистих немайнових прав не можуть змінити їх невичерпність» [10, с. 218].

Крім того, захист прав на здоров'я реалізується судовим і позасудовим шляхом. Позасудовий захист включає звернення до Міністерства охорони здоров'я України, місцевих органів охорони здоров'я, скарги до адміністрації медичного закладу та звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Судовий захист передбачає позов про відшкодування шкоди, як моральної, так і матеріальної [2]. Для цього необхідно довести факт шкоди, протиправність дій та причинно-наслідковий зв'язок. Негаторний позов застосовується для усунення перешкод у здійсненні права, наприклад, при примусовому розголошенні медичної таємниці. Визнавальний позов встановлює факт порушення. Строк позовної давності становить три роки, але для шкоди життю чи здоров'ю він є безстроковим у частині періодичних платежів [2].

У практиці Верховного Суду України сформовано чіткі підходи до захисту особистих немайнових прав на здоров'я. Так, у постанові Касаційного цивільного суду від 27 лютого 2019 року у справі № 755/2545/15-ц стягнуто 450 000 грн моральної шкоди за ненадання пацієнту повної інформації про діагноз та ризики лікування, що порушило право на інформацію про стан здоров'я (ст. 285 ЦКУ) [11]. Аналогічно, постанова ККС ВС від 28 жовтня 2019 року у справі № 554/1583/16-ц підтвердила право на відшкодування моральної шкоди (5 000 грн) через неповне інформування про стан здоров'я та його наслідки [12].

Щодо захисту таємниці здоров'я, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 15 грудня 2020 року у справі № 752/17832/14-ц визнала незаконним розголошення інформації про стан здоров'я (зокрема, ВІЛ-статус) без згоди особи, навіть якщо третя сторона вважала себе обізнаною, посилаючись на ст. 286 ЦКУ та ст. 8 Конвенції про захист прав людини [13]. Цей підхід застосовний і до випадків розголошення медичних даних роботодавцем.

Ці рішення підкреслюють обов'язковість дотримання принципів інформованості та конфіденційності у медичних відносинах, а також ефективність судового захисту немайнових прав на здоров'я.

Отже, ефективний захист цих прав у сучасних умовах залежить від адаптації законодавства до викликів цифровізації та воєнного стану, з урахуванням трансформацій сутнісних ознак немайнових благ, а також законодавчого закріплення загальних положень про особисті немайнові права.

Здійснення та захист особистих немайнових прав на здоров'я є ключем до реалізації конституційного права на охорону здоров'я. Громадяни повинні знати свої права, фіксувати порушення за допомогою медичних документів та свідчень, а також вчасно звертатися за захистом. У разі порушень рекомендується консультація юриста або звернення до гарячої лінії Міністерства охорони здоров'я за номером 0-800-505-201. Це забезпечить ефективний правовий механізм у сфері, де ставки становлять людське життя та благополуччя.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити низку узагальнень щодо правової природи, механізмів здійснення та захисту особистих немайнових прав фізичної особи на здоров'я в системі цивільного права України.

По-перше, ці права становлять єдину систему, що охоплює фізичний, психічний і соціальний аспекти благополуччя людини. Вони є невід'ємними, абсолютними за своєю природою та не підлягають відчуженню

чи обмеженню, крім випадків, прямо передбачених законом. Їхня реалізація забезпечує не лише збереження життя, а й підтримку гідності особи в медичних і суспільних відносинах.

По-друге, здійснення прав на здоров'я ґрунтується на принципі автономії волі: кожна дієздатна особа самостійно приймає рішення щодо медичного втручання, вибору методів лікування та доступу до інформації про свій стан. У випадках обмеженої дієздатності (діти, недієздатні) права реалізуються через законних представників, що вимагає чіткого правового регулювання для запобігання зловживанням.

По-третє, ключовим інструментом здійснення є інформована згода, яка має бути добровільною, усвідомленою та документально підтвердженою. Відмова від лікування також є проявом цього права, за винятком ситуацій суспільної небезпеки. У цифрову епоху виникає потреба в адаптації цього механізму до електронних форм – наприклад, через захищені платформи eHealth.

По-четверте, захист прав здійснюється на кількох рівнях: адміністративному (скарги до МОЗ, адміністрації закладів), омбудсменському та судовому. Судовий захист включає позови про відшкодування моральної та майнової шкоди, усунення перешкод і визнання факту порушення. Особливістю є відсутність строку давності для періодичних виплат за шкоду здоров'ю.

По-п'яте, сучасні виклики – цифровізація, воєнний стан, масові міграції – вимагають гнучкого підходу до правового регулювання. Зокрема, необхідно посилити захист медичної таємниці в електронних системах, спростити доступ до правосуддя для вразливих груп, а також розвинути превентивні механізми (освітні програми, гарячі лінії, медіація).

Отже, ефективне функціонування інституту особистих немайнових прав на здоров'я є індикатором зрілості правової системи держави. Його вдосконалення має відбуватися шляхом:

- уточнення критеріїв інформованої згоди в цифровому середовищі;
- запровадження спеціалізованих процедур розгляду медичних спорів;
- розвитку інфраструктури захисту прав пацієнтів на рівні громад і закладів охорони здоров'я;
- інтеграції правових і технологічних рішень для забезпечення конфіденційності та доступності медичних послуг.

Лише за умови системного підходу – від законодавчого вдосконалення до практичної реалізації – ці права стануть реальною гарантією людської гідності та благополуччя в Україні.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356
3. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Сморочинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.
4. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму в контексті глобалізації та правового плюралізму : монографія. Ужгород : РІК-У, 2018. 440 с.
5. Осинська О. В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.
6. Стрекалов А. Є. Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 20 с.
7. Стефанчук Р. О. Загальнотеоретичні проблеми поняття та системи особистих немайнових прав фізичних осіб у цивільному праві України. Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2006. 174 с.
8. Миронова Г. А. Абсолютні права людини у сфері охорони здоров'я: правові підстави обмеження. *Медичне право*. 2021. № 2. С. 57-70. DOI: <https://doi.org/10.25040/medicallaw2021.02.057>.
9. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
10. Менджул М. В. Правові трансформації поняття та сутнісних ознак особистих немайнових прав в умовах цифровізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 79. С. 215-220. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.37>.
11. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 27 лютого 2019 р. у справі № 755/2545/15-ц. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/81020404>.
12. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 28 жовтня 2019 р. у справі № 554/1583/16-ц. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85354734>.
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 грудня 2020 р. у справі № 752/17832/14-ц. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=95177479&red=1000035d4de083189>.